

Florian Illies

Als de zon ondergaat

De familie Mann in Sanary

*Vertaald uit het Duits door
Gerrit Bussink en Izaak Hilhorst*

ALFABET UITGEVERS

2026

Inhoud

7	Februari
29	Maart
68	April
104	Mei
150	Juni
199	Juli
239	Augustus
278	September
315	Daarna
331	Dankwoord
334	Stamboom

Februari

Dit is niet het goede moment om Duitsland te verlaten. De trein naar Amsterdam vertrekt al om vier uur 's middags en Katia heeft de chauffeur besteld voor kwart over drie. Waarom heeft de Deutsche Reichsbahn noch zijn eigen vrouw eraan gedacht dat hij, de Nobelprijswinnaar, juist dan meestal een uur rust?

Ongehoord!

Thomas Mann onderdrukt zijn woede en haalt zijn naar viooltjes geurende zakdoekje uit zijn jasje. Hij vouwt de fijne zijde niet open, maar bet alleen kort en serieus zijn voorhoofd en stopt het zakdoekje dan even keurig opgevouwen weer terug.

Niets mag zijn vorm verliezen.

Het beangstigt hem als zijn leven in het ongerede raakt. Dus als hij bijvoorbeeld tussen vier en vijf uur niet kan rusten. Als de plaat op de grammofoon begint te krassen. Als een zoemende vlieg in zijn werkkamer verdwaalt. Als hij bij het slikken de eerste tekenen van opkomende keelpijn voelt. Alles is een persoonlijke krenking.

We schrijven 11 februari 1933. In het huis van de familie Mann in Poschingerstrasse 1 in München zitten de ouders Thomas en Katia met hun twee oudste kinderen, Erika en Klaus, aan het middagmaal. Verder de kleine Elisabeth en de huisdame Marie Kurz, die op zijn Beiers Kurz Marie wordt genoemd.

Het is een stille lunch, het enige wat te horen is, is het getik van de lepels. Geen maaltijd zonder soep, heeft de heer des huizes beschikt, hij ziet dat als een teken van zijn sociale opkomst.

Drie kinderen ontbreken vandaag, het zijn degenen met een verkreukeld zelfbewustzijn: de drieëntwintigjarige Golo bereidt zich in Göttingen voor op zijn staatsexamen, Michael, de zoon van dertien, zit op het internaat in Neubeuern en de tweeëntwintigjarige Monika neemt het ervan in Berlijn. En hun vader? Hij is blij dat juist deze drie op dit moment ver weg zijn.

Katia bespreekt met Kurz Marie wat ze voor de aanstaande reis naar Amsterdam moet inpakken. Alleen lichte bagage, zegt ze. En alle winterspullen alsjeblieft rechtstreeks naar Arosa sturen.

Want na de lezingen in Amsterdam, Brussel en Parijs wil het echtpaar drie weken op vakantie naar Arosa, in hun favoriete Waldhotel, waar Katia zo vaak gekuurd heeft en waarvan Thomas de eetzaal heeft vereeuwigd in *De Toverberg*. Drie weken – ze willen net zo lang in de ‘toverberg’ blijven als Hans Castorp, de held van het boek, aanvankelijk ook van plan was.

Na de lunch gaat hij naar zijn werkkamer om zijn koffertje te pakken; buiten begint het al te schemeren. Thomas neemt het manuscript van zijn lezing *Leiden und Grösse Richard Wagners* en stopt het – lichtelijk ontroerd over zichzelf – in zijn leren map. Ook zijn sigaren uit het in de muur ingebouwde koelvak pakt hij in. De zacht glijdende Waterman-vulpen, de inkt. Hij pakt het laatste stukje gembercake van de schaal.

Zo.

Hij kijkt om zich heen.

Denkt na.

En dan deponeert hij als laatste zijn actuele dagboek in de wandkast, legt het bij al die andere dagboeken van de laatste dertig jaar, draait de sleutel twee keer om en dan – hij weet zelf niet waarom – stopt hij de sleutel in het binnenvak van zijn koffer om hem mee te nemen.

De hoge stapel met het manuscript van het derde deel van *Jozef en zijn broers*, waar hij op dat moment aan werkt, laat hij echter liggen. Daar wil hij pas na de reis mee doorgaan.

Ten slotte loopt hij met afgemeten pas naar de grote zwart-gouden slingerklok in de hoek, die daar al twee decennia op het palissanderkastje staat te tikken. Oud Lübecks familiebezit. Even denkt hij na of het wel raadzaam is de klok zo vlak voor vertrek nog op te winden. Dan besluit hij het toch te doen. Voor de goede orde. Met heilige ernst trekt hij aan het koord tot in het binnenste van de klok geluid te horen is. Het geliefde metalige getik vult de grote ruimte.

De tijd loopt.

Als hij daarna op zijn bureaul kalender nog 11 februari opslaat en Katia vanuit de voorkamer al roept dat ze moeten opschieten, herinnert hij zich geschrokken dat het vandaag zijn trouwdag is, ja, inderdaad, 11 februari 1905, vandaag achtentwintig jaar geleden, hoe kon hij dat vergeten. Ontroerd denkt hij aan Katia, die dat natuurlijk absoluut niet is vergeten maar zo decent was hem nog niet aan zijn verzuim te herinneren. Hij loopt naar de voorkamer en kijkt haar teder aan, tederder dan anders, en ze begrijpt wat hij wil zeggen.

Elisabeth, zijn lievelingskind, komt uit haar kamer naar beneden en geeft hem een knuffel, hij geeft zijn 'Medi' ten

afscheid een zoen op haar voorhoofd. De bedoeling is dat zij nakomt wanneer haar ouders over tien dagen in Arosa zijn. Dan trekt Thomas eindelijk zijn jas aan, doet zijn sjaal om en zet zijn hoed op. Muschi, het kleine witte Maltezer hondje met de grappige middenscheiding strijkt onrustig langs zijn been, wil niet dat zijn baasje weggaat en blaft een beetje. 'Rus-tig!' roept Thomas Mann geïrriteerd en vraagt Kurz Marie het hondje bij zich te houden, zodat het hen niet achternaloopt.

'Rus-tig.' Hij verdeelt dat woord altijd keurig in twee lettergrepen wanneer een onnodige storing hem boos maakt. Iedereen in huis, zelfs de hond, weet dan dat hij vanaf dat moment met rust gelaten moet worden.

Vervolgens trekt Thomas Mann de voordeur van het huis in München met Lübeckse vastberadenheid achter zich dicht en lopen hij en Katia de paar treden af naar het pleintje voor het huis, waar hun chauffeur Hans Holzner al met draaiende motor in de Horch op hen wacht.

*

En Klaus en Erika? Zij zijn blij dat hun ouders eindelijk vertrekken.

De vorige dag is Annemarie Schwarzenbach op bezoek geweest, de ernstige, rijke Zwitserse vriendin met het engelengezicht. Ze heeft voor Thomas en Katia verse bloemen en voor Klaus en Erika verse drugs meegebracht. Nu 'Mielein' en 'Pielein' eindelijk op weg zijn naar het station, nemen ze die. Klaus is al eerder speciaal in de apotheek gedistilleerd water gaan halen, maar toch is het ook nu weer lastig de ampullen leeg te zuigen, de arm af te binden, de spuit te

zetten. Het is allemaal erg gecompliceerd, maar, aldus Klaus 's nachts opgelucht in zijn dagboek: 'Het werkt wel.'

's Avonds zitten Erika en Klaus alleen thuis in de voorkamer ontgaan voor de radio te luisteren naar de redevoeringen tijdens de nationaalsocialistische bijeenkomst in het Berlijnse Sportpalast. Ook in dit geval: het werkt wel. Om het vol te houden, bladert Klaus terwijl hij luistert vol overgave in *Der Schöne Mensch*, het kunstboek met Griekse sculpturen. Wat een prachtige mannenlichamen. Maar ook dat helpt niet: 's nachts wordt Klaus in zijn dromen achtervolgd door allemaal lelijke Duitse ss-soldaten.

Precies dan passeren zijn ouders in hun slaapwagen de Duitse grens.

*

In Michaels internaat in Neubeuern worden voortdurend grappen gemaakt over 'Bibi's' broer Klaus en zijn schrijfpogingen. 'Veel talent lijkt je niet te hebben,' vat Bibi de praatjes van het schoolplein tegenover zijn grote broer samen als ze 's winters een keer met Monika bij elkaar zitten. Hij grijpt elke gelegenheid aan om zijn vijf oudere broers en zussen op de hak te nemen. Maar Moni spreekt hem tegen. Volgens haar heeft Klaus wél talent (tenslotte is hij de enige die haar altijd steunt). Maar Bibi blijft erbij en stelt met de logica van een dertienjarige nuchter vast: 'Jij hebt geen talent, want je hebt tenslotte minder succes dan onze Herr Papale.'

In deze vermaledijde februari van 1933 moet Klaus Mann vaak aan Bibi's woorden denken.

*

Op 13 februari, de vijftigste sterfdag van Richard Wagner, houdt Herr Papale, Thomas Mann dus, 's avonds om half-negen in de grote zaal van het Amsterdamse Concertgebouw zijn lezing over het leed en de grootheid van Richard Wagner, waaraan hij sinds begin januari heeft gewerkt. Zijn feestelijke woorden worden muzikaal omlijst door het Amsterdamse orkest, dat zijn geliefde Voorspel uit *Lohengrin* speelt, de treurmuziek uit *Götterdämmerung* en de *Siegfried-Idyll*.

Thomas Mann weet niet dat diezelfde avond, 634 kilometer naar het oosten, in het Gewandhaus van Leipzig door de nieuwe Rijkskanselier Adolf Hitler de plechtigheid ter gelegenheid van Wagners vijftigste sterfdag wordt geopend.

Thomas Manns gelijktijdige toespraak in Amsterdam, hoewel gevoed door zijn eigen diepe leed en het niet minder diepe van de vereerde componist, mislukt. De zaal is te groot, hij spreekt te zacht, veel van de 2400 plaatsen blijven onbezet, en de bezoekers die er zijn, zijn verkouden. Katia, geboren in het sterfjaar van Richard Wagner, schrijft nog diezelfde nacht vanuit het Grand Hotel boos aan Erika en Klaus in München: 'In Amsterdam – en juist daar had de tovenaars zich zo op verheugd! – ben ik bijna gestorven. Stel je voor: een zaal voor 2400 personen, een enorm publiek van geestelijk trage buitenlanders. De overgrote meerderheid heeft niets kunnen horen en zat te hoesten.'

Wat in het gehoest van de trage buitenlanders ten onderging, waren de verrassende zinnen van de grote Wagnerliefhebber Thomas Mann: 'Niet alleen oppervlakkig, maar met hartstocht en bewondering bezien,' verklaart hij met zijn ernstige, enigszins nasale stem, en 'op het gevaar af verkeerd te worden begrepen, kunnen we zeggen dat Wagners kunst een met uiterste wilskracht en intelligentie gemonumenta-

liseerd, bijna geniaal dilettantisme is.' Een zin waar hij nog spijt van zal krijgen. Er wordt namelijk zo hard gehoest dat ook de Berlijnse correspondent van de *Vossische Zeitung* niet alles goed verstaat. Hij schrijft dat Mann in Amsterdam Wagners harmonie 'van Duitsheid en moderniteit' heeft geprezen. Maar in werkelijkheid was het de 'mondainiteit' die door Mann werd geprezen. Als Hans Knappertsbusch, de *Generalmusikdirektor* uit München, die zo graag de leiding van de Wagner-Festspiele in Bayreuth in handen wil krijgen, het artikel leest, slaan bij hem alle stoppen door. Wagner 'modern' en een 'dilettant'? Zijn vrouw zal 's avonds in de pauze van de opera in München tegen Hedwig Pringsheim, Katia's moeder, zeggen hoe boos haar echtgenoot over Thomas Manns uitspraken is. Ze was 'heel boos op TM, want hij had Richard Wagner een dilettant genoemd'. Dat schrijft Hedwig Pringsheim in een brief aan haar dochter. Als Thomas Mann het hoort, kan hij alleen maar zijn hoofd schudden, maar staat er verder nog niet bij stil.

Hij wil zijn zwaarwegende gedachten over Wagner, waar hij zelf heel tevreden over is, binnenkort bewerken tot een boekje voor zijn uitgeverij S. Fischer. 'Het verschijnt binnenkort,' laat hij een vriend uit de bergen weten. Maar zover zal het niet komen.

*

Slechts tien dagen na het vertrek van het echtpaar Mann uit Duitsland, op 21 februari, neemt op het Anhalter Bahnhof in Berlijn ook Heinrich Mann, Thomas' eenenzestigjarige oudere broer, de trein naar het westen. Maar niet om ergens lezingen te geven. Hij gaat in ballingschap, al heeft hij om

geen slapende honden wakker te maken alleen een kaartje naar Frankfurt am Main genomen. Hij doet zich voor als handelsreiziger – gelukkig ziet hij er ook altijd zo uit met zijn te correcte pakken, stijve stropdas en een keurige vouw in zijn broek. Niemand mag die dag merken waar hij, de schrijver met het eeuwige opgestoken vingertje, in werkelijkheid naartoe wil en daarom heeft hij alleen een paraplu onder zijn arm. Heinrich is erg bang dat hij aan de grens toch nog zal worden opgepakt. Hij heeft te vaak met de socialisten gesympathiseerd en voor de verkiezingen van maart nog onlangs publiekelijk een ‘Oproep van de *Sozialistischer Kampfbund*’ ondertekend. De nationaalsocialistische pers is woedend. Heinrich is net daarvoor uit zijn functie van president van de sectie literatuur van de Preussische Akademie der Künste gezet. Twee jaar heeft hij die eervolle functie bekleed, maar nu passen hij en zijn opvattingen niet meer in de gelijkgeschakelde nieuwe tijdgeest. Als hij de Akademie betrad, werd achter zijn rug alleen nog maar gefluisterd. Dan wordt hij op een ontvangst van de Franse ambassadeur gewaarschuwd door André François-Poncet. Dringend. En weet Heinrich dat zijn tijd in Duitsland voorbij is.

Meteen de volgende ochtend heeft Nelly Kröger – zijn vrolijke vijfendertigjarige partner, die hij drie jaar geleden als animeerdame in het dubieuze Bajadere, een bar op de Wittenbergplatz, heeft leren kennen – in de onlangs betrokken gemeenschappelijke woning op Fasanenstrasse 61 in Berlijn twee pakken en wat kleren in een koffer gepakt en die vlak voor het vertrek van de trein onopvallend boven in het bagagerek van Heinrichs coupé geschoven.

‘Adieu, mijn Heini,’ fluistert ze bij het afscheid op het perron in zijn oor – ze noemt hem inderdaad altijd ‘Heini’,

alsof hij op een knollenveld werkt en niet op de verheven akker van de Duitse literatuur. Maar hij vindt dat prettig; ‘We moeten genieten van de sociale verschillen,’ heeft hij net geschreven in een korte liefdesverklaring aan de dames van twijfelachtig allooi, aan wie hij zijn hele leven verslaafd zal blijven. Op het perron moet Nelly huilen en vraagt ze wanneer ze elkaar terugzien. ‘Morgen?’

Daarop glimlacht hij fijntjes en zegt: ‘Overmorgen.’

Heinrich loopt na het afscheid van Nelly rustig alleen verder naar zijn wagon, in zijn hand niet meer dan zijn paraplu. De pas ontslagen president van de sectie literatuur van de Preussische Akademie der Künste, schrijver van *De onderdaan* en *Professor Unrat*, stapt in de trein naar Frankfurt, overnacht in een eenvoudig hotel en gaat de volgende ochtend in alle vroegte terug naar het station, waar hij de eerste trein naar Karlsruhe neemt en daarna verder naar de grensstad Kehl. Daar stapt hij uit en haalt zijn koffer nadrukkelijk achteloos uit het bagagerek.

Heinrich is bang dat hij in de trein aan de Franse grens streng gecontroleerd zal worden en vindt het daarom veiliger Duitsland te voet te verlaten. En inderdaad krijgt hij van de in de eerste zon van het jaar soezende douanier aan de Duitse kant van de brug over de Rijn zonder commentaar een uitreisstempel.

Daarna probeert Heinrich over de 234 meter lange brug te slenteren alsof hij een wandelingetje maakt. Maar zijn nervositeit neemt toe.

Onder hem de brede, rustige, gelaten stromende rivier.

In perfect Frans groet hij de douanier aan de overkant, in Straatsburg. Nee, hij heeft niets aan te geven, zegt hij, hij wil alleen een paar dagen tot rust komen. En zo krijgt hij

opnieuw zonder commentaar ook een Frans stempel in zijn Duitse pas. Daarop loopt hij nog een paar passen door alsof het de normaalste zaak van de wereld is.

Met de paraplu nog steeds onder zijn arm kijkt hij ongelovig naar de zon, die nu dus plotseling een Franse zon is geworden.

Het is gelukt.

Als hij in het postkantoor moet wachten, schrijft hij in zijn zakagenda bij 21 februari slechts één woord: 'Vertrokken.' Dan stuurt hij een opgelucht telegram aan zijn vriend Wilhelm Herzog in het Zuid-Franse Sanary-sur-Mer, die een week vóór hem in ballingschap is gegaan. Vervolgens neemt Heinrich de trein naar Parijs. In de Duitse kranten wordt die dag zijn einde als president van de sectie literatuur van de Preussische Akademie bekendgemaakt. 'Dat was een Heinrich van wie we gruwden,' joelt de *Völkische Beobachter* hem na.

*